

ARTA – NARDA OSMANLI HATIRALARI

Yılmaz BÜKTEL*

Özet

Arta ya da Osmanlı dönemindeki adı ile Narda, başta Semavi Eyice'nin ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin makale ve kitaplarından tanıdığımız Orta Yunanistan'ın batısında aynı adlı körfezin kuzeyinde yer alan bir Türk yerleşimi. Ancak doğal olarak bugün aynı konumda değil fakat buranın bir zamanlar Türk yerleşimi olduğunu ya da Türklerin burada yaşadığını gösteren izler, hem de koskocaman izler hala yerli yerinde duruyor. Başta artık cemaati olmayan kapıları kilitli bir cami ve bir de şehre ayrı bir güzellik katan üzerinden insanların hala geçmeye devam ettiği ilginç mimarisiyle dikkat çeken bir köprü.

Hocalarımız günün şartlarında söyleyebilecekleri her şeyi söylemişler, biz yeni bir şeyler söyleyebilecek miyiz şimdiden kestirebilmek güç ama onların döneminde yaşanan fotoğraflara ulaşabilme güçlüğünü aşarak yeni bir şeyler söyleyebilmeyi umuyoruz. Dolayısıyla bu çalışma yeni bir şeyler ortaya çıkarmaktan çok daha önce yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi olması yolunda bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Arta, Narda, Faik Paşa, Cami, Köprü.

ARTA – NARDA OTTOMAN HERITAGE

Abstract

Arta or Ottoman name Narda, primarily with Semavi Eyice and Ekrem Hakkı Ayverdi's are articles and books that we know the West of Central Greece, a Turkish settlement. But naturally it's not in the same position today but was once the Turkish settlement here or watch indicating the Turks live here, as well as monitors still watching off. At first, now a mosque and locked the doors of a non-Community also adds a separate City beauty continues to move people through interesting architecture that is still a prominent bridge.

Instructors say they said everything in terms of the day, we see if we can say something new already predict power but reduce their access to pictures in the period surpassing anything new we hope to be able to tell. Therefore, this study was to reveal something new is on its way to be an assessment of the work before.

Keywords: Arta, Narda, Faik Pascha, Mosque, Bridge

Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlıların eline geçmeden önce ismi Arta olan Narda, 1881'de Yunanistan'a terk edilmiştir. Burası Yanya (İoannina) eyaletinin Narda livasının merkezi idi. Evliya Çelebi şehrin kalesinden, ikisi kale içinde, dördü dışarıda 6 camisi olduğundan söz eder¹.

Arta, Osmanlı hâkimiyeti dönemindeki adıyla Narda, hemen her dönemde bir yerleşim merkezi olmuş ve bu farklı dönemlerin hatıralarını iyi ya da kötü şekilde bünyesinde korumayı başarmıştır. Antik dönemdeki adıyla Ambrakia'nın tapınak ve tiyatrosunun kalıntıları hala görülebilir durumdadır. 1204 Latin istilası sonucunda dağılan Bizans İmparatorluğunun bir bölümü Mora yarımadası ve Arta'da yeniden vücut bulmuş ve Bizans fresko sanatının eserleriyle bezenmiş manastır ve kiliseleri arasında Arta Parigoritissa kilisesi de önemli bir yer almıştır. Bu kilise bugün şehrin Bizans eserleri müzesi olarak sapsağlam ayaktaadır.

Narda olarak bildiğimiz Osmanlı döneminin Arta'sının ise pek çoğu günümüze gelememiş olan camilerle donatılmış gerçek bir Müslüman kasabası görünümünü uzun yıllar sürdürdüğünü 19. yy'a ait eski resimler göstermektedir. Şehrin Arta'dan Narda'ya dönüşen yeni adı arasında ses

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: ybuktel@gmail.com.

¹ Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Dönemi 886-926/1481-1520*, İstanbul, 1982, s. 355-356; Evliya Çelebi (haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), *Seyahatname*, VIII. Kitap, İstanbul, 2003, s. 267-68.

benzerliği olsa da Evliya elebi bu adın kaynağı olarak Şehri çevreleyen tarım alanları ve yamaçların Nar ağaçlarıyla dolu olmasını gösterir. Ayrıca bölgenin önemli bir nar, limon, narenciye ve zeytin ihracatçısı olduğunu belirtir². Arta’dan bugüne, sahip olduğu onca camiden yalnızca çalışmamızın esas konusunu oluşturan Faik Paşa’nın yaptırdığı İmaret cami, onunla bağlantılı olduğu kabul edilen Arta Köprüsü ve kent içinde pek camiye benzer yanı kalmamakla birlikte Feyzullah Cami olarak bilinen yapı ayakta kalabilmiştir. Yunanistan’daki pek çok camide olduğu gibi bu iki yapının da minareleri, en çok zarar gören bölümleri olmuştur. Faik Paşa’nın İmaret Cami minaresi Şerefe kaidesine kadar ayakta kalabilmişse de Feyzullah Cami minaresinden bir iz görülememektedir. Arta köprüsü ise sapaşağlam ayakta ve araç trafiği için yanı başına yapılan araç köprüsüyle ağır yükünden kurtulmuş olarak sadece yayalara hizmet vermektedir.

Arta, üç tarafı Arakthos nehriyle çevrelenmiş bir kenttir ve bu yönüyle yerleşim yeri Edirne ile de benzerlik gösterir. Arta köprüsü, Şehri tarım ve mesire alanlarının olduğu batı yakasına bağlar ki Faik Paşa Cami ve İmareti’nin yer aldığı, adını bu kllyeden alan Merati köyü de buradadır. Şehrin kuzey bölgesinde bugün sur duvarları hala görülebilen bir kale, güneyinde Antik Ambrakia’nın sırtını dayadığı bir Akropolis ve en güneyde de hem kenti hem de Akropolisi koruyan daha yüksek bir tepe vardır.

Arta, hakkında eski ve yakın tarihli pek çok yayın çıkar karşımıza. Bunlardan birkaç esas yayına burada yer vereceğiz, ama verilerini kullanacağımız başka yayınlardan da yeri geldiķe söz edeceğiz. Basılı yayınlar dışında Arta’dan söz eden web siteleri ve “Merati’yi kurtaralım” adını almış bir sosyal medya grubu da bildiriyi kaleme alırken başvurduğumuz kaynaklardan.

Evliya elebi seyahatnamesinde, gezdıği her memleketin camilerine, evlerine, nüfusuna, adetlerine yer verirken, Arta’ya geldiğinde İmaret köyüne ayrı bir bölüm ayırır da her nasılsa camilere yer vermeyi unutup, özellikle Arta Kprsnnde durmuřtur³.

William Martin Leake 1810 yılında çıktığı Yunanistan seyahatinde önce Arta’yı ziyaret etmiş, sonrasında Yanya’ya gitmek üzere Arta Kprsnden geçerek ilk ulaştığı köyü olan Merati’de İmaret yapılarını da görerek eserinde onlara da yer vermiřtir⁴.

M. Tayyip Gökbilgin’in Edirne ve Paşa livası adlı kitabı bize Faik Paşanın Kllyesi ve Kllye için vakfedilen arazileri hakkında bilgi verirken vakfıyenin de bir tıpkı-basımını verir⁵.

Semavi Eyice Yunanistan’daki Türk eserleri ile pek çok makale kaleme almıştır. Bunlardan 1954 ve 1955 yılında yayımlanan ilk ikisi genel mahiyette olup, 1955 tarihli olanında Faik Paşa Cami ve İmaretin kısa ama yine etraflıca bir tanıtımı vardır. 1968 tarihli makalesi ise yalnızca Faik Paşa’yı konu almıştır ve esasen bir önceki makalede tanımlanan konuların eksiklerini gidermeyi amaçlayan monografik bir çalışmadır. Semavi Eyice, Faik Paşa Camii ve İmareti hakkında son bir yazıyı İslam Ansiklopedisi için kaleme almıřtır⁶.

Bu kapsamda Oktay Aslanapa’nın da Yunanistan’daki Türk eserlerini konu alan bir çalışması vardır ama bu çalışmada Arta-Narda yer almaz. Atina ve Selanik’teki camiler ön planda tutulmuş ve belli başlı bir kaç camiye daha yer verilmiştir. Semavi Eyice ve Oktay Aslanapa’nın alışmaları,

---

² Evliya elebi, s. 268.

³ Evliya elebi, s. 267-268.

⁴ William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, Londra, 1835, s. 213-219.

⁵ M. Tayyip, Gökbilgin, *XV. ve XVII. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mlklr-Mukataalar*, İstanbul, 2007, s. 413, ekler 284-91.

⁶ Semavi, Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, *Türkiyat Mecmuası*, XI (1954), s.157-182; XII (1955), s. 205-230; Semavi Eyice, “Yunanistan’da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.5, Şubat, 1968, s. 67-73; Semavi Eyice, “Faik Paşa Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XII, 1995, s. 102-103.

kendilerinin de belirttikleri üzere iki ülke (Türkiye-Yunanistan) arasındaki zaman zaman gerginleşen ortamlar nedeniyle eksik kalmış veya ele alınan bazı konular sonuçlandırılmamıştır. Bu eksiklerin başında çalışmayla ilgili görsellerin yokluğu ve yapıları yerinde görmenin zorlukları geliyordu. İşte bu nedenle, Semavi Eyice'nin çalışmasını izinden giderek yeni bir şeyler söyleyebilmek bu çalışmanın esin kaynağı olmuştur⁷.

1982'de basımı gerçekleştirilen, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Eserleri* cildi, yazarın Türk-İslam coğrafyasındaki geniş kapsamlı çalışmasının bir bölümünü içerir. Cildin tamamında, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'ta inşa edilen geniş Osmanlı eserlerinin bir envanter çalışması niteliğindeki ciltte, bu üç ülkedeki Osmanlı eserleri için arşivler taranmış; var olan eserler görülüp-incelenmiş; günümüze ulaşamayan eserlerin arşiv ve vakfiye kayıtları araştırılmış; planları bulunmuş ya da yeniden çizilerek olağanüstü bir temel eser meydana getirilmiştir. Arta için bu eserde sadece Faik Paşa Külliyesi değil, Başta Arta Kalesi içinde günümüze temelleri bile kalmayan II. Beyazıt Camii olmak üzere pek çok eserin bilgisi verilmiş ya da adı zikredilmiştir⁸. Bu bilgileri serinin beşinci cildi olarak bilinen Aydın Yüksel'in tamamladığı son ciltte de buluruz⁹.

Arta Köprüsü için detaylı bilgiler veren ilk akla gelen kaynak ise Cevdet Çulpan'ın *Türk Taş Köprüleri*'dir¹⁰.

Arta da Faik Paşa Külliyesi ve Feyzullah Cami ile Arta Köprüsü dışında günümüze ulaşamayan pek çok cami ve diğer yapılar vardır. Ancak çok istememize rağmen geçtiğimiz aylarda Atina'da olduğumuz halde Arta'yı görebilme fırsatını bulamadık. Belki bu yazının devamında Arta'nın tüm eserleri konulu ikinci bir çalışma gerçekleştirebiliriz.

Faik Paşa ve İmaret

Arta'yı kuşatan Arakthos nehrinin karşı kıyısına yakın, yeşil bir alanda kurulan İmaret ve diğer yapıların banisi olan Faik Paşa, Fatih Sultan Mehmet iktidarının son yıllarında vezir olmuştur. Bu görevini II Beyazıt (1481-1512) döneminde de sürdürdüğünü biliyoruz. Faik Paşa vezir olmasına karşın kendisi hakkında bilinenler oldukça kısıtlıdır ya da ona mal edilen bazı kaynağı kesin olmayan bilgiler vardır.

Kesin olan bilgiler arasında M. Tayyip Gökbilgin'in yayınladığı vakfiyesi önceliği alır¹¹. Vakfiyeye göre Paşa'nın Arta'daki İmaret ile bağlı yapılarına vakfettiği Edirne'de odaları, Serez'de hasları, Narda, Karlı-ili, Yenice Vardar'da vakıfları vardır. Selanik'teki vakıfları da önemli bir yekûn eder. Paşa'nın Kefalonya adasında da bir cami ve muallimhane yaptırdığı bilinir ancak Ada'daki Osmanlı hâkimiyeti uzun sürmediğinden (1479-1499), Ada el değiştirdiğinde kale içindeki bu yapıların da hemen yıkıldığını düşünebiliriz öyle ki bugün izlerini bile bulmak mümkün değildir¹².

Kefalonya adası ile ilgili bir diğer bilgi, Paşa'nın Ada'da cami yaptırması nedeniyle aslında bu Ada halkından olduğu ileri sürülür. Ada elden çıktığında Paşa da Arta'ya yerleşmiştir ki bu nedenle kendisinin Arta'lı olduğu da ileri sürülür. Ancak bir vezir olarak faaliyetleri hakkında bilgi bulabilmek zordur. Faik Paşa'dan söz eden kaynaklar aşağı yukarı aynı verileri kaydetmektedir.

Paşa, Arta'da yönetici olduğu zamanda Merati köyünün olduğu mesire alanında, çevrede yaşayan garip-gureba için bir imaret kurma kararı alır ki bu kararı İmaret çevresinde bir Müslüman

⁷ Oktay Aslanapa, "Yunanistan'da Türk Eserleri ve Türklerin Durumu", *Türk Kültürü*, S. 37-48, 1965-66, s. 477-485.

⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk", İstanbul, 1982, s. 297-299.

⁹ Yüksel, a.g.e., s. 355-356.

¹⁰ Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara, 1975, s. 129-30, levha. XC-XCI.

¹¹ Gökbilgin, a.g.e., ekler 285-291.

¹² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, İstanbul, 1971, s. 345, 407.

köyünün de gelişmesine yol açmıştır. Merati adını bugün de taşıyan köyün adı Semavi Eyice'ye göre İmaret sözcüğünden gelmektedir¹³.

Bölgedeki yerleşime adını veren İmaret tek bir yapıdan değil anladığımızı göre İmaret merkezli bir külliyyeden meydana gelmektedir. Burada, İmaret yapısı dışında ki yapıları Evliya Çelebi kaydetmiştir. Buna göre toplulukta medrese, mektep, Paşa'nın kabri, han, hamam, cami ve eski bir köprünün ihya edilmesiyle günümüze kadar ulaşan Arta Köprüsü vardır. Ancak cami, köprü ve Paşa'nın kabri dışındaki yapılar yok olmuş, günümüze ulaşamamıştır¹⁴.

Kefalonya ve Arta dışında Paşa'nın İzmir'de de adını taşıyan medrese ve cami yaptırdığı söylenebilir. Söylenebilir diyoruz çünkü Basmane civarında, Kadifekale eteklerinin aşağısında Altınpark (Altınordu) bölgesinde yer alan bu iki yapı ayrı ayrı 3 farklı Faik Paşa'ya mal edilmek istenirse de söz konusu Faik Paşa'nın, üzerinde durduğumuz paşa olması daha kuvvetli bir olasılıktır. Çok kesin bir belirteç olmasa da İzmir ve Arta'daki camilerin şerefe altlarının kirpi saçaklı kuşakları birbirine son derece benzer bir görünüm sergiler. Bu iki yapının 1842 yılındaki bir yangında harap olduğunu ve esaslı bir şekilde tamir edildiğini gösteren bir onarım kitabesi vardır¹⁵. Ancak esaslı şekilde onarılırken yapılar öylesine değişmiştir ki Minare şerefesi altındaki kirpi saçak kuşakları dışında tamamen yenilenmiş ve aslımı göstermekten uzak bir görünüm almıştır.

Bir diğer kesin kaynağına ulaşamadığımız bilgi, bize Faik Paşa'nın İmaret yönetimi için ne kadar titizlendiğini gösterir: Arta metropoliti Serafim Ksenopulos bir Müslümandan Faik Paşa hakkında dinlediklerini aktarır:

“Faik Paşa Camiye bir İmam Atamış. Lakin Atadığı bu imamın ölümü sonrası, bu camiye layık bir imam bulunamayacağı düşüncesi ile Askeri ve Yönetici görevlerinden ayrılmış ve kendisi camiye imam olmuştur. Ölümüne kadar (1499-H 905), takriben 40 yıl, bu görevde kalmıştır. Bu tarih Cami yakınlarında bulunan bir mezar taşı üzerindeki kitabeden belirlenmiştir. Bu bilgilere istinaden ARTA metropoliti cami inşaatının tarihini 1455-H 860 olarak tespit etmiştir. Yani II Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) dönemi. Keza ARTA metropolitinin bilgilerine göre Fatih Sultan Mehmet, Faik paşa'nın böylesine görkemli eserini duyduğunda kendi adına ifhafen ikinci bir caminin yapılması emrini veriyor. Lakin bununla birlikte araştırmacıların bilgileri doğrultusunda ikinci cami daha sonraları inşa ediliyor. 1492 yılında (Sultan II. Beyazıt dönemi) Faik Paşa adının ölümsüz kalmasını istercesine O diyarın Fakir, evsiz, insanların barınması ve beslenmesi amacı ile bir imaret (Fakirhane) inşa ettirmeye karar veriyor.¹⁶ Cami etrafındaki Binalar topluluğunda imareten başka bir medrese, bir han, bir hamam bulunuyordu. Arkeolojik kazı kalıntılarının şahitliğinde cami etrafındaki arazi kabristan (mezarlık) olarak kullanıyordu. İmaret ismi nedeni ile o bölge Merati ismini almıştır. Caminin tasarrufunda olan Vigla ve Merati'nin köylerinin tarım alanları bulunuyordu. ve bu tarım ürünleri Cami için alınıyordu. Arta'nın Osmanlı Fethi öncesi bilinen bu belirli araziler önceden Panaghia Rodias manastırının mülkiyetinde idi. Araziler önemli derecede çok ve büyüktü. Faik Paşa, caminin gider ve harcamaları için bu arazilerin çok büyük bir bölümünü almıştır”¹⁷.

¹³ Eyice, “Faik Paşa Camii”, s. 102-103.

¹⁴ Yüksel, a.g.e., s.355-356; Ayverdi, a.g.e.. s. 297-299.

¹⁵ Münir Aktepe. “İzmir Medreseleri” *Tarih Dergisi*, S. 26, 1972, s. 106-107.

¹⁶ Heath Lowry, *Ottoman Architecture in Greece - A Review Article With Addendum & Corrigendum*, İstanbul, 2009, s. 17-19.

¹⁷ Lowry, A.g.e. s. 17-19.

Bu metnin tam doğru olduğunu kabul edersek Faik Paşa'nın vezirlik makamından inancı ve düşünceleri nedeniyle kolayca vazgeçtiğine ve kendi yaşamını da İmarete vakfettiğini düşünmek gerekiyor. Öte yandan Cami'nin yapım tarihi 1455 olarak belirlenirken İmaret ve bağlı yapıların II. Beyazıt döneminde yani daha sonra yapıldığı belirtiliyor (1492). Son bir değerlendirme de Paşa'nın İmarete vakfettiğini yukarıda saydığımız vakıf mallarına ilaveten Arta yakınındaki Vigla ve Merati köylerinin ürünlerinin de imarete vakfedildiğini öğreniyoruz ki bu alanların İmaretin kurulmasından önce de yine bir dini yapının (Panaghia Rodas Manastırı) mülkiyetinde olduğu belirtiliyor. Eğer gerçekten söylendiği gibi Faik Paşa yönetim görevinden kendi isteğiyle çekildiyse bu durum, Paşa hakkında bilinenlerin az oluşunu da açıklar gibidir. Öte yandan İmaret ve bağlı yapıların kuruluş tarihi olarak gösterilen 1492 tarihi, Paşa'nın bu yapılar için hazırlattığı vakfiyenin tarihiyle de uyumludur.

Arta Faik Paşa Cami

“Aşıkpaşazade Tevarih-i Al-i Osman'ın bir yerinde, çağının vezirlerinin adlarını ve bıraktıkları hayır eserlerinin listesini verirken Faik paşa'nın da bir vakıf yaptırma kararında olduğunu ifade etmektedir.” Bu ifade “Bazı metinlerde niyet etti bazılarında ise niyettedir şeklinde yazdığına göre, Aşıkpaşazade'nin Vakayinamesini kaleme aldığı sırada Faik paşa'nın bu hayratını henüz inşa ettirmediği fakat ettirmek kararında olduğunu neticesi ortaya çıkmaktadır. Tevarih-i Al-i Osman'ın esas metni, 1478 (H. 883)'te vuku bulan İşkodra fethi ile sona erdiğine göre Aşıkpaşazade'nin eserini bu tarihlerde yazdığına ihtimal verilmektedir”¹⁸. Semavi Eyice Faik Paşa Camii'ne değindiği üç yayınında da bu bilgiyi kaydetmiştir ancak burada ilginç olan durum şu ki yukarıda belirttiğimiz üzere Paşa'nın camiye önce, İmaret yapılarını daha sonra, II. Beyazıt döneminde yaptırdığını belirtmiştik. Bu durumda bilgiyi Camiye değil İmarete ait olarak düşünmek gerekir.

Faik paşa'nın kendi adına yaptırdığı İmaretten, günümüze cami, bir türbe yıkıntısı ile adını İmaretten alan Merati köyüne ulaştıran 7 kemerli köprüden başka bir şey kalmamıştır. Faik Paşa Camii bir Fatih dönemi yapısı olarak değerlendirilmelidir ki bu durumu mimari özelliklerini incelerken ele alacağız. Caminin arsasında inşaat başlamadan önce, Vaftizci Yahya adına yapılmış bir kilisenin var olduğu ileri sürülür. Bu bilgi doğru ise daha önce var olan bu kilise, yıkıntı durumunda metruk bir yer olmalıydı çünkü kullanılan veya yeni terk edilmiş bir kilise olsaydı, yapı yıkılmaz ve camiye devşirilmiş olmalı diye düşünebilirdik. Burada temelden yeni bir cami yapıldığına göre ayakta olan bir yapı olmadığını düşünmek durumundayız. Kilise yerinin cami inşa alanı olarak seçilmesinin de tesadüf olmadığını düşünmek zorundayız çünkü yüzyıllardır görülen uygulamalar tapınak, kilise, cami yapılan yerlerinin kutsiyetini, diğer bir deyişle önemini hep koruduğunu göstermiştir. Keza Osmanlı bu toprakları terk ettikten sonra da Cami yıkılmamış bir başka Yahya adına (Aziz İoannes Rusos) kiliseye dönüştürülmüştür ki caminin içinde, ahşaptan İkonastasis duvarının kalıntıları hala görülebilir durumdadır.

Cami ve İmaret yapıları 1821 Yunan İsyanına kadar çevre halkına hizmet etmiş olmalı. Bu isyan hareketi 1789 Fransız İhtilali, Rigas Fereos-Velestinlis¹⁹ ve Adamantios Korais gibi Milliyetçi-Bağımsızlık yanlısı düşünce önderleri ve dış odakların kışkırtmalarıyla başlamış ve 1829 yılında imzalanan Edirne anlaşması ve Mora çevresindeki Yunanlıların bağımsızlığını kazanması ile sonuçlanmıştır. 1821 ilkbaharında başlayan isyan hareketinin Arta-Merati ve Faik Paşa Camisi ile ilgisi olduğunu görüyoruz. Türkler tarafından Arta'dan kovulan-kovalanan Yunanlı İsyancılar Faik Paşa Camisinin içine girip kapıları kilitlemişler ama takipçiler bir camiye sığınmış olmalarına bakmaksızın yapıyı top ateşine tutmuşlardır²⁰. Bu anlatımda Camiye sığınmaya evet ama sonrasında

¹⁸ Eyice, “Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri”, s.67; “Faik Paşa Camii”, s. 102.

¹⁹ Büktel, Yılmaz. “Velestin – Geçmişin Mirası”, 3rd *International Conference on Turkey and Turkish Studies*, 27-30 June, Athens-Greece, 2016 (baskıda).

²⁰ Charles Hugues Laurent Pouqueville. *Histoire de la Regeneration de la Grece*, Paris, 1824, s. 134.

gerçekleştiği belirtilen olayların gerçekleşmesi için İsyanlıların, takipçilerini çok kızdıracak eylemler yapmış olmaları. Anlatının devamında bu çarpışmada çok kayıp veren isyanlıların yardımlarına gelen destek kuvvetleri ile çarpışmanın seyrinin tersine döndüğü ve bu kez takipçilerin kaçtığı belirtiliyor.

Arta-Narda, Osmanlı-Rus savaşının arkasından 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın 24. maddesiyle Yunanistan'a bırakılan topraklar içinde kalmıştır. Teselyanın iki önemli şehri Volos ve Larissa ile birlikte Narda uzun tartışma ve pazarlıklardan sonra, buralardaki Müslüman halkın ibadet hürriyeti ve mal güvenliğinin teminata bağlandığı ileri sürülerek Yunanlılara bırakıldı, 6 Temmuz 1881'de resmen boşaltılarak Yunan hükümetine teslim edilmiştir. Ancak çok defa olduğu gibi şehrin tesliminden sonra hızlı bir tahrip başlayarak buradaki Türk eserlerinin imhasına girişilmiştir²¹.

“... Bu arada Yunanistan'ın müracaatı üzerine, meselenin çözümüne dair altı Avrupalı devletin katılımıyla İstanbul'da başlayan görüşmelere Berlin'de devam edilmiştir. Nihayet, komisyonlarca belirlenen sınıra göre Yanya ve Yenişehir Yunanistan'a bırakılmıştır (1880). Babiali, Bu sonucu da kabul etmeyeceğini açıklarken, daha güneyden geçen başka bir hudut teklifinde bulunmuştur.

İngiltere'nin aracı olma teşebbüsüne rağmen Yunanistan, talep ettiği yerleri işgale kalkışmıştır. Osmanlı askeri Yunan saldırılarını püskürttüğü gibi, içerilere doğru ilerlemeye başlamıştı. Osmanlı Ordusu'nun bu ilerleyişi, Yunanistan'ın hâmisini Avrupa Devletleri'nin araya girmesiyle durdurulabilmiştir. Çatışmalar sona erince görüşmeler tekrar başlamış ve Teselya ile Epir'in Narda Kazası Yunanlılarda kalmak üzere, 24 Mayıs 1881 tarihi itibarıyla anlaşmaya varılmıştır...”²².

Bağımsızlık ateşi içini yakan Yunanistan, 1897 yılında bu kez Teselya ve Yanya'da isyanlar çıkarıyor ama bu süreç, Volos Limanı yakınlarındaki Veletin'de Osmanlı kuvvetleriyle *30 Gün Savaşı* olarak bilinen çarpışmalarla başlayan ve “Dömeke” savaşında Yunanlıların ağır kayıplar vererek çekilmesi, ardından Osmanlı ve Batılı devletlere barış çağrısı yapmasıyla sonuçlanıyor. Savaşı kazanan Osmanlı Hükümeti barış masasına savaş tazminatı beklentisiyle oturuyor ve istediğinin çok altında bir rakamı kabul etmekle kalmıyor, Teselya bölgesini de Yunanistan'a bırakırken pek çok Osmanlı yerleşimi de Yunanistan hükümetine terk ediliyor. Anlaşma bu kadarla kalmıyor ve Batılı devletler, Osmanlı kuvvetlerinin vatandaşlarını korumak için girdiği çarpışmalarda vatandaşlarının zarar gördüğü gerekçesiyle Osmanlı hükümetinin aldığı tazminat tutarını katlayan miktarlarda tazminat talep ediyor²³.

Arta'nın Yunan hâkimiyetine geçişi sonrasında camide bir tahribat görünmüyor ve yapının bir başka Aziz olan İoannes Rusos adına kiliseye dönüştürüldüğünü görüyoruz. 1938 yılında Yunan kraliyet emri ile Yunan resmi gazetesinde yayınlanan listede 6 numarada yer alan cami ve çevresi korunması gerekli Tarihi Alan olarak ilan ediliyor²⁴.

Aziz İoannes Rusos (1690-1730): Ukraynalı bu Aziz Çar Petro'nun ordusunda basit bir asker olarak Prut savaşına katılır ve esir düşer. Bir süvari komutanının Kayseri'deki çiftliğinde çalışan İoannes tek efendisinin yaradan olduğunu söyleyerek Müslüman olmayı reddeder ve bunun üzerine diğer çalışanlardan ayrı tutularak ahırda kalmaya zorlanırsa da çalışkanlığı ile diğer esirlerin alay

²¹ Eyice, “Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri”, 1955, s. 212; “Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri”, s. 69; “Faik Paşa Camii”, s.103; <http://www.lozanmubadilleri.com/mubadil-kulturu/mubadele-bolgeleri/nardada-kalanlar-h141.html> (erişim 15.11.2016).

²² Öreç, A. F., “Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 10/5, 167-196, İstanbul, 2006, s. 174.

²³ Büktel, “Veletin-Geçmişin Mirası”.

²⁴ http://listedmonuments.culture.gr/fek.php?ID_FEKYA=18855 (erişim 15.11.2016).

konusu olurken efendisinin saygısını kazanır. Kurtuluş savaşı sonrasında Ürgüp ve Kapadokya bölgesini terk etmek zorunda kalan göçmenler beraberlerinde Aziz'in naaşını da Eğriboz adasına getirirler. Aziz'in naaşı burada Konstantin Helena adına yapılmış olan Kilisede koruma altına alınırken yapı da onun adına ithaf edilir²⁵. Ancak Arta da bu aziz adına kiliseye çevrilen Faik Paşa Camii'nin ne kadar süreyle bu durumda kaldığını bilmiyoruz. Ama caminin içinde İkonostasisin kalıntıları ve birkaç tane de ikon olduğunu fotoğraflarda görebiliriz.

Faik Paşa Cami

Faik Paşa camisinin mimari özelliklerini, Semavi Eyice'nin yazılarında değindiği konuları sırayla ele alacak ve gerekli yerlerde, vardığımız sonuçlara yer vereceğiz.

Semavi Eyice 1968 tarihli yazısında birkaç resim ve A. K. Orlandos'un tertipleyip yayınladığı *Yunanistan'da Bizans Anıtları Arkivi* adını taşıyan serinin bir fasikülünde (Orlandos, A.K. Arkheion ton Byzantinon tes Hellades II (1936 sayı 2, sf. 200-202, ayrıca kale için 151-160, eski evler için 81-194, Arta Köprüsü 195-199) yayınlanan, bilinen ilk planına yer verirken, makaleyi kaleme aldığı sırada Yapının hala ayakta olup-olmadığını bilemediğini ifade etmiştir²⁶.

Cami ve çevresi bir koruluk yakınında olduğu için ağaçlarla çevrilidir ve özellikle yaz aylarında Yapının güzel bir fotoğrafını çekmek zordur. Bizim bu çalışmaya başladığımız süreçte, İstanbul'da yayınlanan Yenigün gazetesi ilginç bir tesadüfle Faik Paşa'nın camisini "*Arta'nın Kimsesiz Camisi*" manşetiyle kapakta tam sayfa haber yapmıştır. Burada caminin, Semavi Eyice'nin 1968 tarihli makalesinde yer alan karanlık bir fotoğrafın daha iyi bir kopyası da basılmıştır (*Vassilios Cholevas Arşivi*)²⁷. Söz konusu fotoğrafta bugün görülmeyen son cemaat yerini ve onu çevreleyen sakıfı da sağlam halde görmek mümkündür. Semavi Eyice'nin Orlandos'tan naklen iki makalesinde de yer verdiği plan, Ekrem Ayverdi ve Aydın Yüksel'in ilgili Osmanlı Mimarisi ciltlerinde de yayınlanmıştır²⁸. Biz çalışmamıza Orlandos'un planından ayrı olarak yukarıda sözünü ettiğimiz "*Save Imaret*" in Arta grubunda paylaşılan *Vangelis Kontogianni* tarafından hazırlanmış biri restorasyon üçü rölöve olmak üzere 4 cephe çizimi ekliyoruz. Bu çizimler olasılıkla yazıyla anlatılamamış ya da fotoğraflarda görülmeyenleri anlamamızı-görmemizi sağlayacaktır. Ancak restitüsyon çizimi kaliteli bir görüntü sergilemez²⁹.

Faik Paşa Caminin Dış Yapısı

Eski ve yeni bu çizimler ile fotoğrafların bize gösterdiği, Semavi Eyice'nin de belirttiği gibi kare bir mekân üzerinde yükselen tek kubbeli, çift kasnaklı, son cemaat yeri ve bunun etrafını kuşatan ahşap direkli, kiremit çatılı sakıfı olan bir camiye tanımladığıdır. İlâveten caminin aydınlatılmasında hepsi de sivri kemerli alınlıklara sahip dikdörtgen pencereler kullanılmıştır. Caminin 4 cephesinde de iki kat iki sıralı pencereler vardır, yalnızca giriş cephesinde ikinci kat pencereleri son cemaat yeri kemerleri nedeniyle sağa ve sola çekilmiştir. Alt kat pencerelerinde görülen demir şebekelerin bazılarının bugün dahi yerinde olduğunu yeni fotoğraflarda görebiliriz. Yine giriş cephesinde sağdaki pencerenin demir şebekesi durduğu halde soldaki pencere örülerek kapatılmıştır. Sivri kemer alınlıklı alt kat pencerelerinde, alınlık kemerlerini oluşturan kesme taş dizileri arasında duvar örgüsünde olduğu gibi dikey bir çift tuğla dizisi yerleştirilmiştir. Dikdörtgen şekilli pencerelerin mermer söveleri ise sade bordürlüdür. Üst kat pencerelerde alçı revzenlerin olduğunu gösteren bir resim ise hiç yoktur.

²⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/John_the_Russian (Erişim: 15.11.2016)

²⁶ Eyice, "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s. 70.

²⁷ Eyice, "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s. 68; İskender Özsoy, Yenigün Gazetesi / İstanbul 18 Nisan 2016

²⁸ Eyice, "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s. 68; Eyice, "Faik Paşa Camii", s. 102; Ayverdi, a.g.e., s. 297-99; Yüksel, a.g.e., s. 355-356.

²⁹ <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10153782544852344&set=oa.1185642918168483&type=3&theater> (Erişim: 15.11.2016).

Cephe pencerelerinin dışında diğerlerinden daha küçük 4 yuvarlak kemerli pencereyi kubbenin çift kasnağından alttakinin dört yönünde görürüz³⁰.

Orlandos'un planına göre kare planlı tek kubbeli caminin her bir cephesi 11.7 m, iç genişliği 9.55 m olan düzenli bir şemaya sahiptir. Duvar işçiliğinde Osmanlı mimarisi erken döneminde yaygın olarak görülen kasa tuğla sistemi kullanılmıştır. Bu sistem, taş ve tuğla sıralarından oluşan duvar işçiliğinde, taş sıraların boşlukları arasına dikey tuğlalar yerleştirilerek, taşların çepeçevre tuğlalarla sarılmış olması esasına dayanır. Son cemaat yerinin sağında, caminin batı duvarına bitişik olarak yer alan minarenin işçiliği cami ile uyumlu olmasına karşın, ana kubbenin ikinci kasnağının bitimine kadar yükselen kaide bölümü ve üçgenlerden oluşan pabuç kısmı sonrasında iki farklı doku gösteren gövde bölümü tamamen kesme taş işçiliği gösterir. Minarenin gövde bölümünde hiç tuğla görülmeysi, minarenin Osmanlı döneminde bir belki de iki restorasyon geçirdiğine işaret eder. Caminin ve kubbe kasnaklarının saçak hatlarında görülen 2 sıra kirpi saçak kuşakları, 3 sıra olarak şerefe altında da görülür. Caminin şerefe korkuluklarını gösteren bir fotoğrafı varsa da fazla bir fikir veremez. Petek ve külah bölümleri ile ilgili bir belge ise hiç yoktur.

Caminin giriş cephesinde 3 kubbeli, 3 gözlü son cemaat yerinin kemer izleri ve kemer ayaklarının başlangıçlarını, bu başlangıçlardaki çift kademeli mermer silme kuşaklarını fotoğraflarda belirgin olarak görmek mümkündür. Son cemaat yeri cephesinin kuşkusuz en renkli bölümü yapının cümle kapısıdır. Tamamen mermerden olan bu bölüm çok yüksek olmayan basık kemerli bir kapı geçişi ile bunun üzerinde yüksek bir ayna bölümünden oluşur. Semavi Eyice burada bir kitabe yeri görünse de boş olduğunu ifade etmiştir³¹. Kapı üzerinde bir kitabe yeri vardır ama burada Kelime-i Tevhid'i içeren bir kitabe de vardır. Bu kitabe bir kesme taş sırası yüksekliğindedir ama üzerinde iki sıra yükseklikte bir boşlukta vardır. Ancak bu kısım pürüzsüz bir yüzeye sahiptir ve sökülmüş bir kitabenin izlerini göremeyiz. Bu durumda Semavi Eyice'nin buraya kitabe konulmasının düşünülmeyeceği ya da düşünülse de bunun gerçekleşmediğini yolundaki ifadesini göz önüne almak durumundayız. Kelime-i Tevhid içeren kitabe dışında diğer bir yazıt, cümle kapısının basık kemeri üzerinde yer alır. Fırçayla yazılmış gibi görünen bu yazıtı maalesef okutmayı başaramadık. Kapı ve ayna bölümü, içte yuvarlak silme, dışta düz iki süslemesiz kuşakla çevrilmiştir. Son cemaat yeri mekânının zeminden fazla yüksek olmayan platformu, cümle kapısına ulaştıran giriş koridoru ile iki bölüme ayrılmıştır. Bugün bu platformun çevresinde caminin mimari eleman parçaları bulunmaktadır. Birisi Semavi Eyice'nin 1968 tarihli makalesinde de yer alan Faik Paşa Camii'ne ilişkin 3 eski resim, bize son cemaat yeri ve onu üç taraftan çevreleyen sakıfı tanımlamamıza olanak tanır. Caminin günümüze gelemeyen bu iki bölümünü tanımlamak açısından bu 3 fotoğrafın önemi açıktır. Cami son cemaat yerinin 3 kubbesini taşıyan 4 sütundan, soldan başlayarak birinci ve üçüncüsü parçalı, diğer ikisi ise yekpare sütunlardır. Sütunları birbirine ve camiye bağlanan kemer bölümleri siyah-beyaz fotoğraflarda bile renk ayrımlarıyla fark ediliyor. Kesin söyleyemesek de buralarda renkli (siyah veya kırmızı) kesme taş işçiliği uygulanmış olabilir. Yaklaşık 1 m. yükseklikteki taş kaideler üzerinden yükselen 8 ahşap direk ile taşınan sakıf bölümü ise son cemaat yeri köşelerini dönerek cami giriş cephesinin başlangıç hizasına kadar bu bölümü üç yönden kuşatmaktadır. Semavi Eyice, son cemaat yerlerinin geniş sakıf bölümleriyle daha korunaklı ve geniş hale getirilmesinin yaygın olarak yapılan bir uygulama olduğunu söyleyerek en başarılı örneklerin Tophane Kılıç Ali Paşa cami, Üsküdar Mihrimah ve Eski Valide camileri ile Kasımpaşa Piyale Paşa Cami olduğunu belirtmiştir³². Verilen örneklerin 16 yy. ve devamına ait olduğuna bakarak Narda'daki uygulamanın da yapının inşası

³⁰ Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", 1955, s. 213; "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s. 71; "Faik Paşa Camii", s. 103.

³¹ Eyice, "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s. 73; "Faik Paşa Camii", s. 103.

³² Eyice, Semavi. "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", 1955, s. 213; "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s. 71.

sırasında değil de daha sonra yapılan bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Son cemaat yerinin tanımlanmasında kullandığımız 3 eski resim bize caminin ana kubbesi ve son cemaat yerinin 3 küçük kubbesi ve sakıfın üstünün kiremit örtülü olduğunu açık olarak göstermektedir. Cami'nin ana kubbe inşasında çift kasnak kullanılmasıyla ilgili olarak bulgularımıza, Cami'nin iç yapısını incelerken değineceğiz.

Faik Paşa Cami'nin çevresini bir hazire olarak düzenlendiği kabul ediliyor zaten Fotoğraflarda Yapının sol tarafında kalan dört duvardan oluşan üst örtüsü olmayan bir yapı kalıntısı Paşa'nın Kabri olduğu ileri sürülmekte. Dahası Orlandos burada bir mezar kitabesi okuduğu da belirtiyor. Ancak "Save İmaret" grubu da yaptığı bir paylaşım, Arta'nın arkasındaki dağlık bölgede, Arta'yı yukarıdan gören bir yapıyı kaynak göstermeden Paşa'nın naaşının sonradan taşındığı ikinci türbesi olarak tanımlıyor. Fakat bu ikinci yapı, bize göre Osmanlı mimarisine uygun özelliklerden uzak bir görünüm sergiliyor³³.

Faik Paşa Caminin İç Yapısı

Yapının cümle kapısının girişinde bugün üzerinde haç motifi işlenmiş sanatlı olmayan çift kanatlı demir kapı, Cami'nin bir Hristiyan yapısı olarak kullanıldığının göstergelerinden biridir. Eski bir resimde demir kapının yerinde ahşap çift kanatlı bir kapı olduğu görülmektedir. Demir kapıdan içeri girdiğinizde caminin iç yapısı harap görünse de bazı durumları görmezden gelerseniz kasıtlı bir tahribat göremezsiniz. Ne de olsa burası önce cami, sonra kilise olarak kullanılmış ve kraliyet emri ile koruma altına alınmış bir bölgede yer almaktadır. Yapının cami olduğunun göstergesi üç sıra mukarnas yaşmaklı sade mihrabın alt kısmı doldurularak nişe dönüştürülmüştür, hemen yanında yere gelişigüzel atılmış mimari parçalar vardır. Alçı mihrabın iki yanında motifleri fark edilmese de iki rozet vardır. Alçı mihrabı süslemesiz yüzeysel üç bordür kuşağı çevreler. Eldeki fotoğraflarda minberin olması gereken yeri gösteren kareler olmadığı için varlığı konusunda bir şey söyleyebilmek güçtür. Zayıf bir olasılık mihrabın önünde yerdeki mimari parçalar bir minbere ait olabilir. Ancak daha kuvvetli olasılık minberin yok edildiği olmalıdır çünkü cami içini gösteren bu kadar fotoğrafa ulaşabildiğimize göre minber sağlam bir durumda olsa, en az bir kareye ulaşabilirdik diye düşünüyoruz.

Demir kapı girişinden sonra sola, doğu yönüne bakarsak ahşap ikonastasis bölmesi ve iç tarafta mihrap gibi niş olarak kullanılan bir bölmede unutulmuş gibi görülen, kaplamaları bile üstünde olan 3-5 ikona yine yapının kilise olarak kullanıldığının göstergesidir. Apsis bölümü için, ikonastasisin önüne kadar uzanan, iki basamakla çıkılan yükseklikte bir platform ve bu cephedeki iki pencere arasına açılmış alçak ama geniş bir apsis nişi, yapının Kiliseye dönüştürülmesi için yapılan eklentiler olarak görülür. Platforma paralel uzanan iki basamak sırası, ikonastasis üzerindeki apsis girişi önünde yarı eliptik olarak biçimlenmiştir. Platform zemini örten yerinden oynamış-çatlamış kırılmış dikdörtgen taş levhalar ile cami zeminini örten aynı durumdaki altıgen taş levhalar, yapının eski günlerinde bakımlı olduğunu düşündürür.

Yapının duvarlarında, kubbe geçiş öğelerinde ve ana kubbede görülen kırmızı boya kalıntıları Yapının kilise olarak kullanıldığının bir başka göstergedir ama bu kırmızı fon üzerinde figürlü sahneler olduğuna dair bir iz görülüyor. Örneğin ana kubbenin ortasına bir pantokrator İsa tasviri yapılmış olsa muhakkak birkaç parça izi olabilirdi. Osmanlı dönemine ait süsleme görmek ise olanaksız gibi, sadece alçı mihrap nişi içinde, spreyci boyalar altında güç fark edilen natüralist formlar ve mihrabın yukarı kısmında içinde çarkıfelek olduğunu düşündüğümüz rozetler var.

³³ Eyice, Semavi. "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", 1955, s. 213;

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1075925132506636&set=pcb.1193512120714896&type=3&theater>
(Erişim: 15.11.2016)

Yapının kubbe geçiş öğeleri görülen fotoğrafları olmadığı için bu konu ve ikinci kasnağın kullanım nedeni Semavi Eyice'nin açıklayamadığı, sadece yorumlamaya çalıştığı konular olarak kalmıştı. Konuya ilişkin bulduğumuz fotoğraflar bu durumları açıklar mahiyette. Yapının kare mekânı değişime uğramadan saçak seviyesine kadar yükseltilmiş ve kubbe geçişinde pandantif veya tromp değil Türk üçgenleri kullanılmıştır. İlk kasnakta görülen yuvarlak kemerli 4 pencere bu Türk üçgeni kuşağı arasından açılmıştır. İkinci kasnağın kubbe içinde bir yansıması görülmez bu durumda Semavi Eyice'nin ikinci kasnağın kullanımı hakkındaki ilk yorumu bizce daha isabetli olacaktır:

“... Binanın kübik kitlesinin üstünde, dört cephesinde açılan birer penceresi olan sekiz köşeli kasnak bulunmakta ve bunun üstünde daha dar ve alçak yine sekiz köşeli ikinci bir kasnak daha bulunmaktadır. Burada hatıra derhal gelen bir ihtimal, bu üst kasnağın zahiri olması ve sadece kubbenin dış eteklerini takviye eden bir kılıf teşkil etmesidir. Bu üst kasnak acaba böyle tamamen zahiri bir göreve mi sahiptir? Yoksa bu kasnak içerde de belirtilmiş olup kubbe buna dayanmaktadır? Caminin aslını görmedikçe veya içini gösteren bir fotoğraf elde etmedikçe bu suallere kati bir cevap vermek herhalde doğru olmaz. Mamefih şunu söyleyebiliriz ki, Arta'da Faik Paşa caminin kubbesinin dışında görülen bu üstüste bindirilmiş çifte kasnak sistemi, Türk sanatının tek kubbeli camiler tipinde şimdiki halde eşine pek çok rastlanmayan bir varyant teşkil etmektedir...”³⁴

Arta Faik Paşa Köprüsü

Arta Köprüsü hakkında bilinenler, Evliya Çelebi, Orlandos ve ondan naklen yorumlayarak alan Semavi Eyice'nin yazdıklarına dayanır³⁵. Genel olarak bakıldığında Faik Paşa İmareti'nin bir parçası sayılan ve aynı zamanda kenti İmarete ve şehrin karşı yakasına bağlayan Arta köprüsünün antik dönemden kalma bir köprü olduğu ileri sürülür. A. K. Orlandos 142 m. uzunluk ve 3.75 m. genişlikteki köprü için, hikâyeler ve halk edebiyatı örnekleri olduğu belirterek bu iddialara haklılık payı vermeye çalışmıştır.³⁶ Konum itibarı ile şehrin iki yakasını birbirine bağlayan bu yerde daha önceden beri bir köprü olması elbette mümkündür. Ancak köprünün bugünkü haline baktığımızda mimarisi ve biçimiyle bir Osmanlı köprüsü olduğunu da görmezlikten gelemeyiz. Semavi Eyice'nin de belirttiği üzere harap durumda olan eski köprü Faik Paşa tarafından ihya edilmiş veya yeniden inşa edilmiş olmalıdır. Köprünün Fatih dönemi öncesine inen bir resmini ise bulmamız mümkün olmadı³⁷.

Evliya Çelebi, İmaret karyesinde Faik Paşa imaretinden kısaca söz ettikten sonra yola düştüklerini ve bir saat içinde Arta Köprüsüne geldiklerini belirtir. Köprü, Çelebi'nin anlatımına göre ortadaki büyük toplam 13 gözden ibarettir. Oysa bugün dahi görünen biri çok büyük olmak üzere Köprü'nün 4 büyük ve 3 te küçük, toplamda 7 kemer açıklığı açıklığı vardır. Evliya Çelebi olasılıkla kemer açıklıkları arasındaki boşaltma gözlerini de bu hesaba dahil etmiş olmalıdır. 4 büyük kemer nehir akış hattı üzerindedir, 3 küçük kemerin biri büyük kemerden sonra (bugün örülerek kapatılmış) diğer ikisi karşı tarafta su içinde değil karada yer alır. 800 adım uzunluğundaki Köprü, Arta tarafından kemerler üzerinde hafif bir eğimle başlayarak büyük kemer üzerine ulaştırırken sonrasında daha dik bir eğimle kentin karşı yakasına iner. Evliya Çelebi, günün şartlarında köprüden iki arabanın geçebileceğini belirtirken altından akan Tırhala ve Kalabakkaya dağlarından doğan Arakthos (Narda) nehrinin Preveze körfezine (Narda) döküldüğünü söyler³⁸.

³⁴ Eyice, “Yunanistan’da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri”, s. 71.

³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 267; Leake, *a.g.e.*, s. 218; Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, 1955, s. 212; Semavi Eyice, “Arta Köprüsü” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 3.Cilt, s. 413-414; Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, s. 129-130, levha XC-XCI; Yüksel, *a.g.e.*, s. 356; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 298; Lowry, *a.g.e.*, s. 18-19.

³⁶ Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, s. 129-130, levha XC-XCI.

³⁷ Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, 1955, s. 212.

³⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 267.

Bugün, sadece yaya ulaşımına açık olan Köprü, çevresindeki parklar ve Folklor Müzesi ile de ilgi odağı olan bir konumdur.

Arta Feyzullah Cami

Orlandos'un Feyzul Cami olarak adlandırdığı ve minaresi de olan bir çizimini yaptığı bu camiyi Semavi Eyice'nin makalesinden tanıyoruz. Bu çalışma için araştırmalarımıza başladığımızda Caminin varlığından bihaberdik. Çalışmaların ilerlediği günlerde Feyzul ya da Feyzullah Cami'nin fotoğraflarına da ulaştık³⁹.

Şehrin kuzey bölgesinde, Kalenin ve St. Theodora Kilisesi'nin batı yönünde, Katsantoni Caddesi üzerinde, neredeyse Faik Paşa Camisi ile karşı karşıya yer alan Feyzullah Camisi'nin, Semavi Eyice, Orlandos'un 1917 de yaptığı çizime göre şu şekilde değerlendirir: "...klasik üslupta, kare mekânı örten tek kubbeden ve bir de kalın minareden ibaret güzel bir yapı idi..."⁴⁰ Gerek eski, gerekse yeni fotoğraflarında, Caminin Orlandos'un çizimine uygun detaylar yakalamak zordur. Ama karşımızda hacim olarak, çizime uygun bir yapı kütesi vardır. Ancak minaresi yok olmuş bu yapının bir cami olduğuna, tek kasnaklı kubbesi olmasa inanabilmek çok güçtür. Olasılıkla bir asma kata dış cepheden çıkaran demir merdiven yapının görünümü değiştirmiştir. Cepheler ise kapatılan, yeni açılan veya birleştirilerek genişletilen pencereleri ile bir caminin cephe düzenini göstermekten çok uzaktır. Ama yine de güzel bir haber, yapının metruk halde değil şehirde bulunan bir müzenin fazla eserleri için bir depo olarak kullanıldığını öğrenmemiz oldu.

Sonsöz

Feyzullah Cami doğal olarak bir paragraflık anlatıyla tanımlanamaz. Faik Paşa İmaret'i'nin, üzerinde durmadığımız diğer yapılarının (Örneğin Michael Kiel Arşivinde hamam olarak tanımlanan bir fotoğrafın varlığı) yerinde incelenmesi ve Faik Paşa Türbesi için yukarıda değindiğimiz sorunun açıklığa kavuşturulması ayrıca sokak arasında bir yerlere gizlenmiş Osmanlı dönemi kalıntılarının yerinde aranması belki de bu çalışmanın bir devam bölümünü oluşturacaktır. Yunanistan'da unutulmuş bazı kıymetli Osmanlı mücevherlerini yeniden değerlendirme yolundaki çalışmalarımızı devam ettirebilmeyi umuyoruz. Çünkü genel mahiyetteki yayınların hazırlanması hem uzun sürmekte hem de bazı ayrıntılar gözden kaçabilmektedir. Örneğin Volos yakınındaki Velestin ve camisini tanıtmayı amaçlayan bir önceki çalışmamızda⁴¹, Yunanistan'ın kuzey bölgelerindeki Osmanlı Dönemi eserlerini konu alan bir çalışmada, Velestin'in 10 km yakınındaki bir yapı topluluğu ele alınırken Velestin'in adı sadece bu yapının yer tanımlamasında kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Aktepe, Münir, "İzmir Medreseleri", *Tarih Dergisi*, S. 26, 1972, s. 106-107.

Aslanapa, Oktay, "Yunanistan'da Türk Eserleri ve Türklerin Durumu", *Türk Kültürü*, S. 37-48, 1965-66, s. 477-485.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, "*Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk 4.5.6. Kitap*", İstanbul, 1982, s. 297-299.

³⁹ Eyice, Semavi. "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", 1955, s.214; "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s. 67,70; Eyice, Semavi. "Feyzullah Camii" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, 1995, s. 525;

<http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php> (erişim 15.11.2016); Özsoy, *Yeniğün Gazetesi*, İstanbul 20 Mayıs 2016.

⁴⁰ Eyice, "Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri", s.67,70; "Feyzullah Camii" 1995" s. 525.

⁴¹ Yılmaz, "Velestin-Geçmişin Mirası".

Büktel, Yılmaz, “Velestin – Geçmişin Mirası” 3rd *International Conference on Turkey and Turkish Studies*, 27-30 June 2016, Athens, Greece (Baskıda).

Çulpan, Cevdet, *Türk Taş Köprüleri*, T.T.K. Yay., Ankara, 1975.

Danışmend, İsmail Hami, “*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*”, C. 1, İstanbul, 1971.

Evliya Çelebi (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff), *Seyahatname VIII. Kitap*, İstanbul, 2003.

Eyice, Semavi, “Arta Köprüsü” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.3, s. 413-414.

Eyice, Semavi, “Faik Paşa Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1995, C.12, s. 102-3.

Eyice, Semavi, “Feyzullah Camii” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1995, C.12, s. 525.

Eyice, Semavi, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, *Türkiyat Mecmuası*, XI (1954), s. 157-182.

Eyice, Semavi, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, *Türkiyat Mecmuası*, XII (1955), s. 205-230.

Eyice, Semavi, “Yunanistan’da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 5, Şubat 1968, s. 67-73.

Gökbilgin, M. Tayyip, *XV. ve XVII. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul, 2007.

Leake, William Martin, *Travels in Northern Greece*, Londra, 1835.

Lowry, Heath. “*Ottoman Architecture in Greece - A Review Article With Addendum & Corrigendum*” İstanbul, 2009.

Örenç, A. F., “Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları’nın Askerî Durumu (1880-1881)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 10/5, İstanbul, 2006, s. 167-196.

Özsoy, İskender, *Yeniğin Gazetesi*, İstanbul, (18 Nisan 2016).

Özsoy, İskender, *Yeniğin Gazetesi*, İstanbul, (20 Mayıs 2016).

Pouqueville, Charles Hugues Laurent, *Histoire de la Regeneration de la Grece*, Paris, 1824.

Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Dönemi 886-926/1481-1520 V*, İstanbul, 1982.

http://listedmonuments.culture.gr/fek.php?ID_FEKYA=18855 (Erişim: 15.11.2016)

<http://www.lozanmubadilleri.com/mubadil-kulturu/mubadele-bolgeleri/nardada-kalanlar-h141.html> (Erişim: 15.11.2016)

<http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php> (Erişim: 15.11.2016)

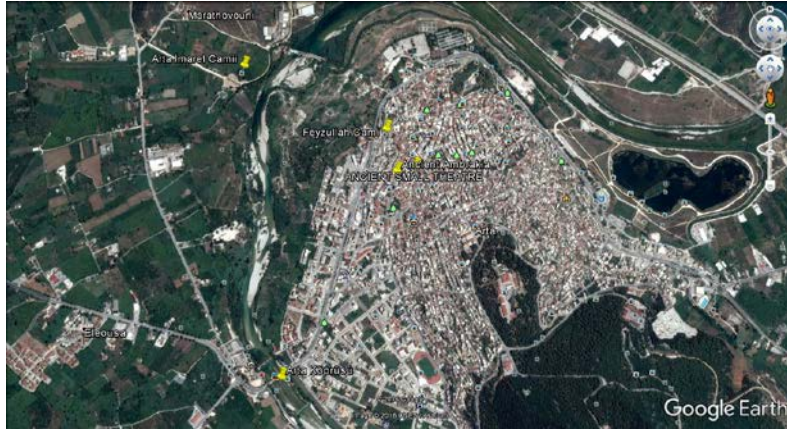
https://en.wikipedia.org/wiki/John_the_Russian (Erişim: 15.11.2016)

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10153782544852344&set=oa.1185642918168483&type=3&theater> (Erişim: 15.11.2016)

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1075925132506636&set=pcb.1193512120714896&type=3&theater> (Erişim: 15.11.2016)

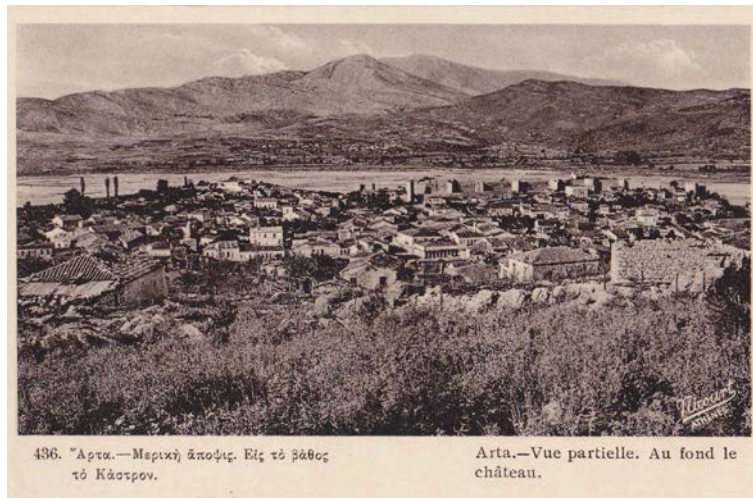
ŞEKİL VE FOTOĞRAFLAR

Harita 1: Arta uydu görünümü (GE Google Earth).

Foto. 2: Arta 1855. Lucas Braga (Save İmaret)

436. "Arta.—Μερική άποψη. Είς τό βάθος
τό Κάστρον.

Arta.—Vue partielle. Au fond le
château.

Foto. 3: Kartpostal.

Foto. 4: Arta (Arta oreinomeli).

Foto. 5: Faik Paşa Cami (FPC) (Diamantis Giannis).

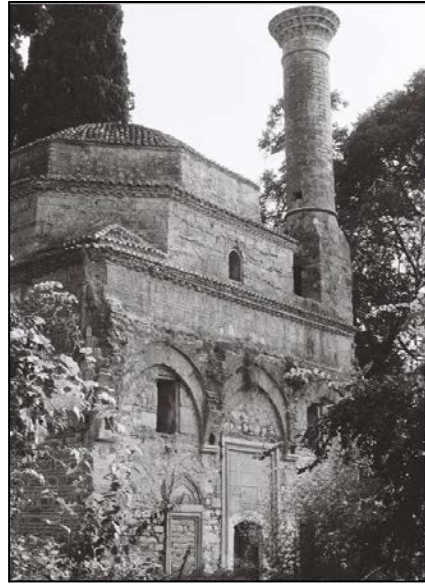

Foto. 6: FPC. (Vassilios Cholevas arşivi).

Foto. 7: FPC. (Diamantis Giannis).

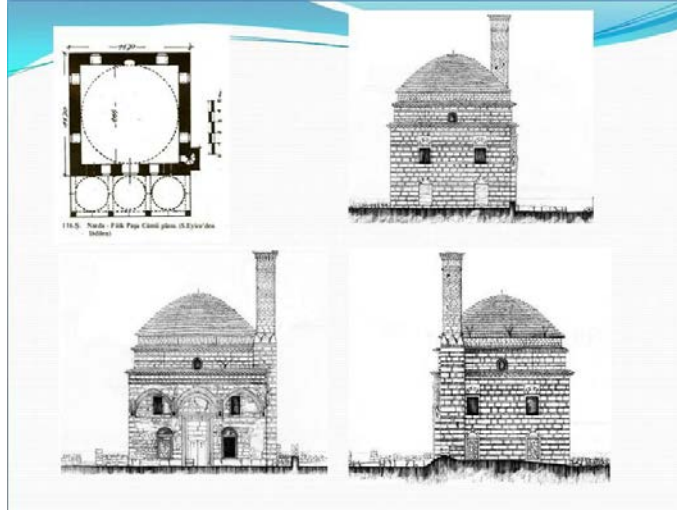
Foto. 8: FPC. (Michael Kiel arşivi).

Foto. 9: FPC. (Kintis Christos GE)

Foto. 10: FPC. (Kintis Christos GE)

Foto. 11: FPC plan: Orlandos; görünüşler: Kontogianne Vangelis “Save İmaret”.

Foto. 12: FPC Minare ve batı cephesi (Kintis Christos GE).

Foto. 13: FPC Son cemaat yeri (Kintis Christos GE).

Foto. 14: FPC Son Cemaat yeri (Kintis Christos GE)

Foto. 15-16: FPC. kapı kitabeleri
(Kintis Christos GE)

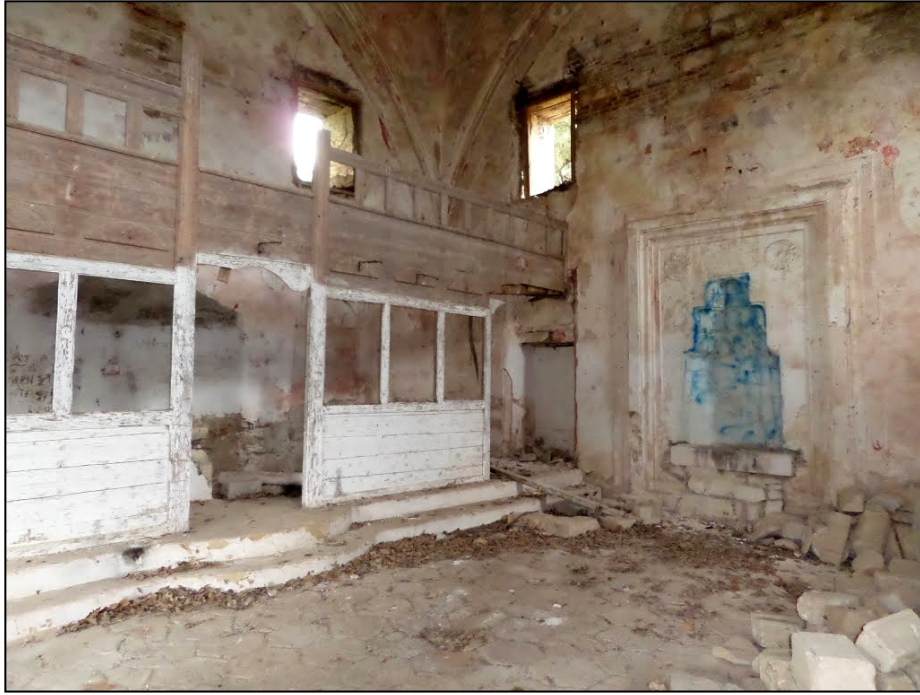

Foto. 17: FPC. iç mekan (Romiazirou Blog)

Foto. 18: FPC Mihrap (Romiazirou Blog).

Foto. 19: FPC Mihrap ve İkonastasis (Kintis Christos GE)

Foto. 20: FPC Kubbe (Romiazirou Blog)

Foto. 21: Faik Paşa Türbesi
(Kintis Christos GE)

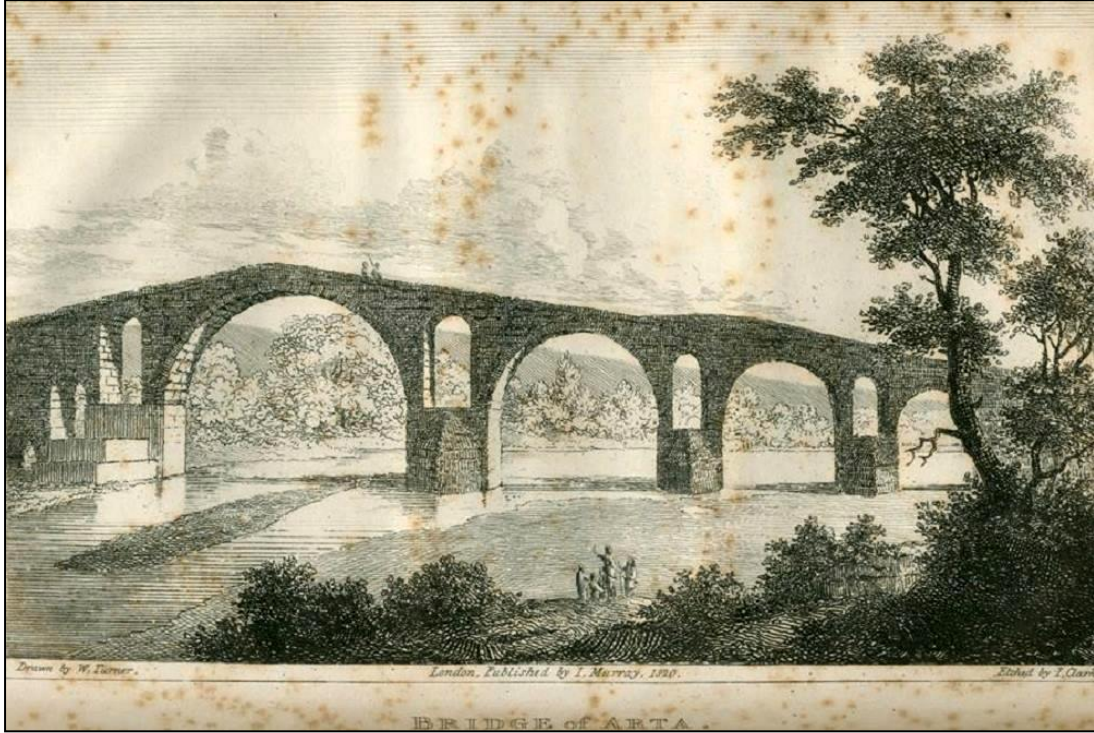

Foto. 22: Faik Paşa Türbesi “Save İmaret”

Foto. 23: Arta Köprüsü (Romiazirou Blog).

Foto. 24: Arta Köprüsü, 1820 (William Turner).

Foto. 25: Feyzullah Cami (Orlandos-Eyice).

Foto. 26: Feyzullah Cami (Artania-wikimedia).